

KONCEPCIE ANALÝZY

OBRAT K LEPŠIEMU

Prof. Jacek Wojciechowski *

Ak má niečo príliš dlhé trvanie, náznaky blížiacich sa zmien tohto javu naháňajú ľuďom zvyčajne strach. Knižnice jestvujú už veľmi dlho – možno povedať, že sú to „dinosaury“ vedeckej komunikácie – a keď komunikačná revolúcia prerušila obdobie ich stabilnej a nemennej existencie, nastal veľký rozruch. Črtajúci sa prelom vnímali mnohí ako skazu. Kliše *konca knižníc* sa dokonca dostalo do názvov niektorých knižných publikácií a časopiseckých statí v rozličných jazykoch, čo paniku ešte vystupňovalo. Posledný z nás mal zhasnúť...

Lenže nikto nezhasínal a ľudia sa postupne spamätávali z hystérie. Aj keď sa profesionálna paradigma mierne pozmenila – z orientácie na zhromažďovanie prešla k orientácii na sprostredkovanie, hlavný základ knižničných úloh, a to zabezpečiť pre verejnosť čo najširší, bezpodmienečne bezplatný prístup k verejnej komunikácii, ostal nemenný. Pravda, s tou výhradou, že v súčasných podmienkach si treba spomínané povinnosti plniť trocha pozmeneným spôsobom.

DOBRY A ZLY INTERNET

Samozrejme, príčiny onoho rozvírenia súviseli s elektronizáciou, hoci spočiatku nikomu ani nenapadlo, že by sa prvé počítače s diskami väčšími než kamiónové kolesá mohli nejako uplatniť v knihovníctve. Vtedy sme začínali využívať okrajovo perforované štítky a podľahli sme ošiaľu mikrofilmovania fondov, a preto sme boli so sebou nadmieru spokojní.

Túto spokojnosť však mierne narušila miniaturizácia a sústavné vylepšovanie Turingovho stroja. Ukázalo sa totiž, že počítače sú schopné zvládnuť väčšinu knižničných procesov a zásadným spôsobom zdokonaľujú a zrýchľujú všetky evidenčné a registračné procedúry. Už táto skutočnosť bola dostatočným dôvodom na to, aby sa neignorovali. Preto bolo potrebné ich nakupovať a inštalovať, no najmä sa naučiť s nimi pracovať. Odvtedy sa práca s myšou stala rovnako dôležitou zručnosťou ako písanie či čítanie. Práve v tom čase odišla zo zamestnania prvá vlna knihovníkov, z ktorých mnohí si nedokázali nájsť inú prácu.

Ozajstné zemetrasenie (knižničnej pôdy) však nastalo až po príchode internetu, ktorý umožňoval nielen spracovávať a voľne spájať všetko, čo má akýkoľvek obsah, ale zároveň to aj odosielať na ľubovoľnú vzdialenosť veľkému počtu príjemcov. Po úvodnom nadšení (dobrý internet) sa čoskoro objavilo jeho zatracovanie (zlý internet). Vtedy odišla z profesie ďalšia vlna knihovníkov a tento exodus sa ešte neskončil.

Na jednej strane si nové podmienky vyžadovali a naďalej vyžadujú nové odborné kvalifikácie a nový spôsob uvažovania, na druhej strane sa niektoré dovtedajšie, úzko špecializované odbornosti ukázali ako zbytočné. Napríklad ešte donedávna musel každý knihovník dokonale ovládať postupy menšej katalogizácie a vecného spracovania dokumentov. V súčasnosti, a to platí aj pre metadáta, ide o činnosť odborne veľmi náročnú, ktorá sa nezaobíde bez vysokých kvalifikačných predpokladov, ale tie sa požadujú len od pomerne nízkeho počtu osôb. Čoskoro sa dopracujeme k takému stavu, že pre ten-ktorý región a možno aj pre celú krajinu postačí iba niekoľko desiatok katalogizátorov. Ostatní sa museli, musia alebo budú musieť rekvalifikovať a získať ďalšie zručnosti. A to nedokáže každý.

Hlavným znakom internetu však bolo to, že umožnil hromadné šírenie obsahov v dosiaľ nevídanom meradle. Táto skutočnosť sa stala zdrojom dramatického strachu. Začalo vyvolávanie duchov. Ak totiž internet môže (údajne) každému poskytnúť akékoľvek informácie (takže preto už veľmi zlý internet), potom sa stanú knižnice zbytočnými, a preto zhasíname... Našťastie, boli to len typické hysterické reči vyplašených osôb.

V tejto súvislosti treba podotknúť, že sa veľmi rozmohlo absurdné stotožňovanie internetu so šírením (iba) informácií, čo nie je pravda. Nachádza sa v ňom totiž množstvo neinformačných obsahov – krásna literatúra, maliarstvo, hudba. To by síce mohlo frustráciu prehľbovať, lenže je to iná literatúra, iné maliarstvo a iná hudba. Na druhej strane je hlúpe tvrdiť, že na internete je všetko. Ale aj to, čo tam je, predstavuje takpovediac obrovské smetisko, chaos a samotné vyhľadávacie programy nám s tým nevedia dosť dobre pomôcť. Preto sú potrební istí sprostredkovatelia – a tými sú knihovníci (vrátane odborových), informační brokeri, skrátka my.

Napokon tri štvrtiny všetkého, čo je na internete bezplatne a všeobecne dostupné, je vlastne bezcenný odpad, haraburdie, bezvýznamná obsahová sečka. Na druhej strane treba za to, čo má hodnotu, platiť nemalé poplatky, ktoré určite nie sú nižšie ako v minulosti, skôr naopak. Keďže to si môže dovoliť iba málokto, koncepcia bezplatných knižničných služieb nadobúda viac než kedykoľvek predtým obrovský spoločenský význam. A veru ho aj má!

Čo vlastne znamená tvrdenie, že internet je pre každého? V krajinách s najvyšším počtom pripojení deklaruje využívanie tejto siete 50 – 60% obyvateľstva, z toho viac než polovica prostredníctvom knižníc. V našej časti Európy predstavuje tento podiel 30 – 40%, v Rusku ešte menej. Ak by sa takto malo chápať slovíčko každý, potom si trúfam tvrdiť, že každý je rovnako majetný ako Bill Gates.

* Jagelovská univerzita, Krakov
e-mail: jwck@wp.pl

Tak ako v našich hlavách počiatkový stres postupne vystriedalo triezve uvažovanie, začali sme prichádzať na to, aká je vlastne skutočnosť – že bez nášho sprostredkovateľského účinkovania elektronická komunikácia nedokáže splniť s ňou spájané očakávania. Preto je potrebné internetové fondy prehľadávať, overovať a evidovať, organizovať bezplatný prístup k nim a všetkými možnými spôsobmi poskytovať pomoc používateľskej verejnosti. Takýmto spôsobom sa stal z internetu opäť dobrý internet.

VITAJ KNIHA

Rozmach internetu vyplaval na povrch utajované túžby tých ľudí, ktorých čítanie vždy unavovalo a stále unavuje, a preto sa mu nevenovali a naďalej nevenujú. Tieto osoby predstavujú približne 50% obyvateľstva. Ich motto by mohlo znieť: „Preč s knihami!“ Dokonca ich začali podporovať aj niektorí knihovníci a knižniční vedci. A tak bol ohlásený koniec knihy ako takej, pričom sa knižné zbierky posielali do múzeí/archívov/na smetisko (nehodiace sa škrtnite), s prípadným milosrdným privolením na digitalizáciu niektorých z nich. To, že sa pri tejto príležitosti splietali pojmy kniha, spisba, literatúra, je už vlastne maličkosť.

Kniha akoby sa zo dňa na deň stala symbolom zostalosti, konzervativizmu a skostnatenia, brzdou pokroku a atribútom starých babiek a ešte starších dedkov. V Spojených štátoch sa akýsi pomätený horlivec nechal spomínanou propagandou omámiť natoľko, že verejne spálil všetky svoje práčne zozbierané zväzky Harry Pottera. Horšie však bolo to, že v mnohých knižniciach sa výrazne obmedzil nákup knižných noviniek. Nuž, ale veď je to také zastarané médium...

Našťastie, verejnosť až taká avantgardná nie je, a preto ľudia, ktorí knihy čítali doteraz, ich čítajú naďalej a rovnako sa správajú aj ich deti. A nielen to, v obciach mladých internetistov sa čítanie praktizuje v podstatne väčšom meradle a oveľa intenzívnejšie než v ostatných spoločenských. To znamená, že o konci kníh či ich zatlačení do úzadia nemôže byť ani reči. Knižnice vzali knihy opäť na milosť, hoci toto médium už nemá také postavenie ako kedysi, zrejme aj preto, že z rovnakého objemu prostriedkov musia zaobstarať nielen tlačoviny, ale aj elektronické zdroje.

Pravdou však je, že v celosvetovom meradle rozsah vydavateľskej produkcie nielenže neklesol, ale dokonca stúpol a stúpa naďalej. Na druhej strane badáme v štruktúre vydaných kníh isté zmeny.

Treba povedať, že ponuka titulov nebola ešte nikdy taká bohatá, ako je to dnes, hoci trh sa stáva plytším – vychádza viac titulov, ale v oveľa nižších nákladoch. Prognózy naznačujú, že kniha je nenahraditeľná, aj so zreteľom na jej výrobné náklady, samozrejme za predpokladu, že jej náklad predstavuje aspoň 3 000 výtlačkov konkrétneho titulu zhotovených ofsetom. Z ekonomického hľadiska sú nižšie náklady na vydanie knihy nie vždy konkurenčné voči elektronickej forme jej šírenia, ktorá navyše ponúka možnosť tlače na požiadanie (*Print on Demand*), pravda, za vyššiu cenu.

Naďalej sa rozširuje vydavateľská ponuka v oblastiach, ako sú informácie, prenos vedeckých, vzdelávacích, odborných a praktických poznatkov. Zdá sa, že v budúcnosti sa úlohy rozdelia. V internete by sa mali bezproblémovo šíriť samotné informácie – stručné oznamy, informačné lexie, ktoré sa budú spájať podľa želaní a potrieb, prípadne budú doplnené základným komentárom. To bude hnacia sila rozvoja elektronických časopisov. Knihy budú v tejto oblasti venované textom dlhým a jednoliatym, konfigurovaným sekvenčne a uzavretým, ktoré budú obohatené hlbkovými komentármi, argumentmi, úvahami a diskusiami.

Čas ukáže, či to tak naozaj bude. Odlišné sú okolnosti vývoja literárne náročnejších kníh. Na internete síce vznikla celkom nová literatúra, ktorú v Poľsku pomenovali *Liternet* a ktorá nijako nekoliduje s knižnou literatúrou, pretože je stavaná na nelinearite a na prepájaní linkami veľkých jednotiek čítania. Zreteľne menej sa však vydávajú literárne hodnotné tlačené knižné publikácie (osobitne poézia) a niet pochybností o tom, že sa zmenila úloha a postavenie románu.

Čoraz problematickejšie je hovoriť o literárnych vydavateľských udalostiach. Stále menej návštevníkov kníhkupectiev a čitateľov v knižniciach sa zaujíma o neraz prázdne a plytké bestsellery, hoci záujemcov o tento žáner je ešte vždy pomerne veľa. Navyše sa zaznamenáva dosť veľký záujem o oddychové romány.

Takéto javy môžeme pozorovať všade, ale osobitne zreteľne ich badať v Rusku, kde bolo čítanie kníh v minulosti veľmi rozšírené, teraz sa však podstatne obmedzilo a výrazne rozštiepilo. Tzv. vysoká literatúra tam má v súčasnosti oveľa menej čitateľov ako v minulosti (opakujem, je to tak všade), obľúbené sú nepríliš zaujímavé sociálne thrillery a romány, ktoré sú možno aj hodnotné, no zároveň sú pretkané tvrdou pornografiou, ktorú dlhé roky potláčali. V Rusku i v ďalších krajinách sa zrútil mýtus jednotného literárneho trhu, čo však neznamená, že sa zrútila celá literatúra. Naďalej ju čítajú milióny ľudí, no možno viac než inokedy potrebuje knižničnú podporu a garancie.

Najhoršie to vyzerá s literatúrou pre deti. V súčasnosti sú klasické texty čoraz menej zrozumiteľné. V najnovšej produkcii prevládajú nenárodné, veľa ráz absolútne hlúpe texty, prikrášľované čarbanicami z disneyoviek. A to veru nie je kvalitné uvedenie do sveta literatúry. Samozrejme, nechýbajú ani hodnotné texty, tých je však príliš málo a sú pridrahé.

Všeobecne môžeme povedať, že ponuka nových kníh je veľmi široká a knihovníkov pri rozhodovaní o tom, aké knižné novinky majú nakúpiť do svojej knižnice, z toho neraz rozbolí hlava. Čoraz vypuklejšia je skutočnosť, že aj v tejto oblasti si jednotlivé knižnice nebudú vedieť rady, pokiaľ budú konať iba individuálne. Východisko je v spoločnom nakupovaní, s delbou odborov a dokonca až titulov. Zároveň si knižnice môžu vzájomne požičovať menej žiadané publikácie. Na tento účel sa už na svete vytvárajú knižničné konzorciá. To však znamená, že nijaká vydavateľská kríza neexistuje. Takže, kniha vitaj opäť doma.

VEDNO A KAŽDÝ OSVE

Na druhej strane je naďalej aktuálna otázka, ako by mala za uvedených podmienok vyzerat' sprostredkovateľská úloha knižníc vo verejnej komunikácii a aký je vzájomný pomer obidvoch foriem komunikácie – písomnej a elektronickej – na knižničnej pôde. Zdá sa, že obidve formy sú rovnako potrebné a dôležité, preto by mali existovať vedľa seba a spolu. Spolu v tom zmysle, že v knižnici musí byť pre ne miesto a priestor. A práve preto hovoríme, že súčasná knižnica má hybridný charakter, je teda polysemiotická a multikomunikačná. Zároveň však jestvujú osobitne, keďže ide o odlišné komunikačné formy, ktoré by sa mali a môžu vzájomne dopĺňovať.

Zatiaľ sa však veľa hovorí a píše o ich vytlačaní. Digitalizácia písomníctva je veľmi rozšírená, dokonca sa pokladá za všeliek. Pritom spravidla ide o priame prenášanie písomných textov do internetovej siete, a to bez úprav či zásahov do ich formy. V takých prípadoch sa to skutočne podobá na pokus o vyradenie klasických kníh z doterajšieho systému ich spoločenského fungovania. Argumenty, že rovnakým spôsobom by sa mohol písomný text spracovať do podoby videozáznamu, môžu vyznievať pomerne presvedčivo, až na to, že je to demagogické.

Je známe, že na plnú digitalizáciu celého písomníctva nie sú technické ani ekonomické prostriedky. Táto myšlienka však nadobudla význam a vážnosť až vtedy, keď sa do digitalizácie knižničných zbierok (zatiaľ len z 19. storočia a iba z niekoľkých amerických knižníc a britskej knižnice) zapojil Google. Určite nejde o charitnú organizáciu a nemožno pochybovať o tom, že Google sa nepustí do vecí, ktorá by nemala budúcnosť a nesľubovala profit.

Úplná digitalizácia písomníctva sa nezdá reálna, a to aj kvôli semiotickým dôvodom a jazykovým rozdielom obidvoch foriem komunikácie. Písmo je totiž látka homogénna, má abstraktný charakter, slúži na tvorbu

uzavretých textov, vytváraných v lineárnom slede. Na druhej strane jazyk internetu (napr. HTML) narába s konkretizovanou látkou, jeho charakter je homologicky (reverzibilne) heterogénny (je zložený z písma, obrázkov, animácií, zvukov) a používa sa na vytváranie krátkych, nie vždy uzatváraných minicelkov, tzv. lexíí. Posledne menované sa môžu ľubovoľne prepájať linkami. Okrem toho je jeho príjem – na rozdiel od písma – podmienený použitím zariadení, ktorých prevádzkovanie zhoršuje hygienické podmienky recepcie (ide o faktory, ako sú žiarenie, prach, furány, syndróm suchých očí). Takéto niečo sa pri čítaní kníh nevyskytuje. Pritom sa nezmiňujem o ďalších okolnostiach, ako sú finančné náklady, zručnosti, zmeny technológií, trvácnosť nosičov a dokonca aj zvyklosti.

Vyzerá to teda tak, že postupne by sa obidve formy komunikácie mali špecializovať, odstupujúc od dnešného univerzalizmu (používania na všetky možné účely) a uplatňujúc svoje semioticko-jazykové vlastnosti svojím spôsobom a bez toho, aby si navzájom krížili cesty. Tvrdím, že je to nielen možné, ale aj veľmi pravdepodobné.

PRÍNOS KNIŽNÍC

Knižnice sú na to, aby obidve uvedené formy komunikácie – ako aj niekoľko ďalších, druhoradých – sprístupnili verejnosti a zároveň ustrážili, že sa nedostanú do konfliktu. V tom je ich hlavný úžitok pre spoločnosť a na tom sa zakladá základný súbor ich povinností voči spoločnosti.

Pre pôsobenie každej inštitúcie – rovnako ako každého spoločenstva a jednotlivca – sú významnou hnacou silou jej povinnosti vo vzťahu k druhým ľuďom. Pri pozornejšom pohľade na knižnice vidíme, že povinnosti im pribúdajú, nie ubúdajú. Aj z toho vyplýva, že v doterajšom nepriaznivom vývoji nastal zásadný zvrät.

Preložil Tomasz Trancygier

DIGITALIZAČNÉ PLÁNY GOOGLE

Tento internetový potentát s význačným postavením v oblasti publikovania archivovaných údajov plánuje uverejniť na sieti obrovské množstvo článkov z novín, ktoré sa vydávali za uplynulých 244 rokov. Preto manažéri Google nadviazali spoluprácu už s viac než sto redakciami. Výtlačky novín z predinternetového obdobia digitalizujú a chcú ich bezplatne sprístupniť všetkým záujemcom. Elektronická podoba týchto dokumentov bude rovnaká ako podoba ich tlačových predlôh. Okrem vlastných textov tam budú uvedené aj fotografie a inzeráty. Ku každému textu pripoja aj linky na podobné príspevky z druhých novín.

Ako informoval Michael Liedtke z agentúry Associated Press, jediným doplnkom takýchto elektronických podôb časopisov budú reklamy a Google vydavateľov elektronicky archivovaných časopisov ubezpečilo, že časť príjmov z týchto reklám bude pridelená aj im.

msnbc.msn.com 19. 9. 2008

T.T.